

УДК 364 (477)

В.І. Співак
Ю.В. Сербалюк

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНО-РОЛЬОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються теоретичні, методичні і практичні (організаційні) особливості здійснення особистісно-рольової реабілітації дітей та підлітків.

Ключові слова: реабілітація, діти, підлітки, особистісно-рольовий підхід.

© Співак В.І., Сербалюк Ю.В.

В статье рассматриваются теоретические, методические и практические (организационные) особенности осуществления личностно-ролевой реабилитации детей и подростков.

Ключевые слова: реабилитация, дети, подростки, личностно-ролевой поход.

Поняття реабілітації за своїм смислом і походженням означає відновлення втраченої здатності, повернення певної якості після того, як вона з якихось причин зазнала негативних змін. Рольова реабілітація – це реабілітація засобами рольових методів практичної психології. В звичайному розумінні реабілітація – це прерогатива психокорекції чи психотерапії. Реабілітаційна педагогіка повинна поєднувати в собі психотерапевтичні функції з традиційними цілями та завданнями навчання і виховання, тобто не лише формувати, розвивати, а й усувати ті перешкоди, які виникають на шляху нормального розвитку особистості.

Особистісно-рольовий підхід не новий для педагогіки. Проте, не зважаючи на те, що рольова гра вважається одним з важливих методів навчання (особливо, коли йдеться про вироблення професійних навичок), ще дуже рано говорити про вичерпне використання ігрових методів в педагогіці. Традиції застосування гри (зокрема рольової) в психотерапії набагато солідніші, і можна говорити про рольову психотерапію як окрему галузь практики психологічної допомоги особистості [3]. На нашу думку методи рольової гри є найбільш дієвими з метою поєднання терапевтичного і педагогічного підходів та створення концепції рольової реабілітації.

Одна з найважливіших функцій психологічної ролі – це її зв'язок з образом "Я". Найважливіші ролі людини входять в структуру її особистості, а отже від їх функціонування залежить особистісне благополуччя. З іншого боку, через ролі можливий вплив на особистісні механізми з метою психотерапії, психологічної реабілітації та виховання Я-концепції, адже остання суттєвим чином залежить від психологічних ролей людини, в першу чергу - від рольових очікувань оточуючих [1].

Роль це не лише одна з функцій особистості, а й модель можливого "Я" людини. Ролі можуть бути реальні та уявні, зовнішні та внутрішні. Найрізноманітніші форми уявлення людини про себе можуть існувати в рольовій формі, тобто втілюватися в конкретні рольові образи, які не обов'язково відповідають реальним функціям особистості, а можуть бути зв'язані з ідеалами, прагненнями, потребами особистості.

Найчастіше рольова реабілітація необхідна тоді, коли має місце втрата чи порушення рольових функцій людини. Деформація чи руйнування психологічної ролі призводить до рольової дезадаптації і

потребує психокорекції, спрямованої на відновлення нормальних рольових функцій. Найкраще це можна зробити в ситуації штучної ролі, в ігровій ситуації. По-перше, як вважає Г.Л. Лендрет, "гра – природне мовлення дитини, вона є середовищем для її самовираження, в якій вона відчуває себе найбільш комфортно" [4]. По-друге, в грі дитина не боїться помилитися, оскільки ця помилка не така фатальна як в реальному житті. Ігрова роль це "чернетка" життєвої ролі і можна відпрацювати її механізми без серйозних наслідків для життя людини і взаємин з іншими.

Рольова гра є дієвим засобом реабілітації дитини у випадку, коли та зазнала психічної травми, переживає кризовий період, або має інші емоційні психологічні проблеми. Виконання ролі здійснюється на двох рівнях: поведінковому і чуттєвому. В процесі виконання ролі у дитини виникає рольове переживання, яке поєднує інтелектуальні, моральні та інші почуття, зв'язані з рольовим образом. Рольове переживання може служити засобом реабілітаційного впливу як форма емоційного відреагування і як форма компенсації дисгармоній власної особистості в творчому процесі.

Важливим аспектом рольової реабілітації є зв'язок життєвих ролей людини з життєвим світом особистості. Життєвий світ людини є певним співвідношенням зовнішнього світу, в якому живе людина, і внутрішнього світу її переживань, образів, відношень. Під час життєвої кризи життєвий світ людини зазнає деформацій, а інколи (в особливо серйозних випадках) майже повного руйнування): втрати зв'язків, зміни відношень, зникнення звичних орієнтирів тощо. Очевидно, реабілітаційна допомога повинна спрямовуватись на відновлення життєвого світу, точніше його внутрішньої підструктури. Зовнішня підструктура життєвого світу знаходиться за межами компетентності психотерапії, але навіть у разі її руйнування (наприклад, у переселенців з Чорнобильської зони, або біженців із зон військових конфліктів) ці втрати можна частково компенсувати змінами у внутрішньому світі.

Людина є соціальною істотою, тому важливе місце в її світі належить значущим іншим людям, з якими вона спілкується. Втрата когось із близьких (смерть, розлука) це втрата частини життєвого світу, яка також потребує психологічної реабілітації. Чим може допомогти в цьому випадку рольова гра? В ігровій формі можна змоделювати будь-яку ситуацію з реального життя людини, і не просто змоделювати, а пережити всі необхідні почуття, як це робиться, наприклад у психодрамі. Таким чином відновлюються втрачені образи, переживання, відношення. Людина компенсує дефіцит реальних життєвих переживань рольовими переживаннями, які мають значний терапевтичний ефект.

Рольове переживання виникає не тільки в процесі рольової гри чи психодраматичної дії. Близький до рольового переживання стан виникає

у багатьох видах творчої діяльності людини, що супроводжується рольовою децентрацією чи частковим перевтіленням в образи творчості. Дитина не просто малює, вона уявляє себе на місці того персонажу, якого зображує.

Подібні почуття виникають не тільки в активній творчості, а й при пасивному сприйнятті творчого матеріалу – читання, перегляд кінофільму чи мультфільму, слухання музики тощо. Саме тому, наприклад, дитина так любить слухати чи читати улюблені казки, переживаючи себе на місці героїв і занурюючись в казковий світ, що на певний час стає заміною її реального життєвого світу. Тут можна спостерігати потребу дитини у рольовому переживанні, а не просто пізнавальну потребу, адже часто дитина знає улюблену казку чи кінофільм майже напам'ять і нічого нового в пізнавальному плані вже не отримує. Творчість як засіб психотерапії та психологічної реабілітації широко застосовується в таких терапевтичних методах, як арттерапія, терапія творчим самовираженням[2].

Описані закономірності є, на наш погляд, найважливішими саме для основних принципів реабілітаційної педагогіки. Творчу діяльність, творче самовираження та рольову гру можна дуже гармонійно вплести в будь-яку навчально-виховну програму. Мало того, педагогічні програми обов'язково мають весь цей багатющий арсенал. Для того, щоб досягти психологічної реабілітації треба лише здійснити по-справжньому індивідуальний підхід, що полягатиме у врахуванні особистісних психологічних проблем дитини чи підлітка. А це можливо при співпраці педагога не лише з досвідченим методистом і психологом, які добре знають індивідуальні особливості та здібності дитини, а й з психотерапевтом.

Які діти потребують реабілітаційної допомоги?

Перш за все – це діти, що переживають життєву кризу. Нормативні (чи вікові) життєві кризи - це закономірні періоди її розвитку, зумовлені розвитком особистості, коли зростає ймовірність розвитку дисгармоній, внутрішніх конфліктів тощо. Одну з найсерйозніших нормативних криз – підліткову можна подолати засобами так званої інтрапсихічної психодрами, яка працює з субособистостями людини, тобто внутрішніми прихованими життєвими ролями. Ненормативні кризи необов'язкові для людини, але вони трапляються внаслідок ряду життєвих обставин. Криза – це перехід від одного життєвого періоду чи циклу до іншого. Вона завжди супроводжується зміною життєвих ролей людини, які відрізняються в різні періоди. Складність кризи визначається труднощами зміни цих ролей, відмови від старих ролей і засвоєння нових. Рольова психотерапія має за мету допомогти засвоїти нові життєві ролі засобами рольової гри, яку можна організувати моделюючи життєві ситуації, в яких знаходиться дитина.

Реабілітація необхідна дітям, що зазнали психічної травми в результаті насильства (в тому числі і сексуального). В цьому випадку треба допомогти дитині позбутися наслідків негативного емоційного досвіду, а також отримати новий позитивний емоційний досвід. Найкраще це можна здійснити засобами психодрами, що дозволяє відреагувати незавершені переживання, змінити ситуацію психотравми (відтворивши її в психодраматичній групі, а потім трансформуючи її психодраматичними засобам) таким чином, щоб вона втратила свою травмуючу силу, відчуття підтримку і подолати зневіру в людей і самого себе. В подібних випадках часто виникає почуття провини, що патогенно впливає на поведінку дитини і її особистісний розвиток. Психодрама дозволяє зняти ці почуття підкріпивши Я-концепцію дитини і допомагаючи прийняти себе такою, як вона є.

Дуже важливою є допомога дітям, що переживають горе через втрату когось з близьких. Суттєвою допомогою крім психодрами тут може служити терапія творчістю, яка дозволяє гармонійно включити образ втраченої людини у внутрішній світ дитини. Зробити це можна різними засобами від малювання портрету, написання твору чи листа до бібліотерапії, тобто читання літератури, де схожі образи і переживання допоможуть подолати депресію. Звісно, що образ, створений творчою уявою не замінить образу втраченої людини, проте зможе полегшити тяжкий психологічний стан.

Психологічної реабілітації потребують також діти, що страждають від соціальної дезадаптації, яка виникла внаслідок зміни життєвих обставин: переїзд, зміна соціального оточення тощо. Основна причина дезадаптивного стану - це втрата багатьох значущих соціальних зв'язків (а разом з ними і міжособових ролей) і труднощі створення нових. Рольова гра, учасниками якої є діти, що складають нові дитячі колективи, покликана покращити створення нових соціальних зв'язків, підвищити соціальний статусновачків.

Окремо слід сказати про випадки неблагополучної сімейної ситуації дитини в результаті різкої зміни сімейних обставин: розлучення батьків, створення батьками нової сім'ї, позбавлення батьків батьківських прав, усиновлення тощо. Є досвід використання психодрами для роботи з членами новоствореної сім'ї, проте для розв'язання цих проблем можуть бути корисними найрізноманітніші методи, пов'язані з рольовою грою чи творчою діяльністю.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. –422 с.
2. Бурно М. Е. Терапия творческим самовыражением. – М.:

Медицина, 1989. – 304с.

3. Гройсман А.Л. Проблемы ролевой психотерапии // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1979. – С. 175-203.
4. Лэндретт Г.Л. Игровая терапия: Искусство отношений. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 368с.

The article presents theoretical, methodological and practical (organizational) peculiarities the realization of children' and teenagers personally-rolling rehabilitation.

Keywords: rehabilitation, children, teenagers, personally-rolling approach.

Отримано 30. 05.2011 р.